

ניסיון להציל את יהודי קרפטרוס ערב כיבוש הונגריה על-פי "דפי הספר" של משה קראוס¹

אילה נדיבי

הקדמה

השוואה בהונגריה התרחשה בשנה האחרונה של המלחמה. במשך ארבע שנים וחצי של מלחמת העולם השנייה שקדמו לכיבוש הונגריה בידי הגרמנים חשו יהודי הונגריה את עצמם בטוחים יחסית. הונגריה הגדולה, על השטחים שסופחו אליה בשנות 1938–1941, הייתה המדינה היחידה בשליטה נאצית שקהילתה היהודית הגדולה בת כ־800 אלף יהודים לא נפגעה כמעט עד אז. הממשל ההונגרי האריסטוקרטי-שמרני דחה בעקביות את דרישות הנאצים הגרמנים וההונגרים להחיל על יהודי הונגריה את תכנית הפתרון הסופי. ממשלת מיקלוש קלאי (Miklós Kállay) דחתה במשך 1943 במופגן את דרישותיהם של הגרמנים לנקוט צעדים נגד היהודים והגרמנים כינו את הונגריה "האי היהודי במרכז אירופה".

ואף-על-פי שסבלו קשות מחקיקה אנטי-יהודית שנועדה לפגוע בהשפעתם הכלכלית והתרבותית, ועל-אף שכ־60 אלף יהודים נספו בשירות העבודה ויהודים נרצחו בקיץ 1941 בקמניץ פודולסק (Kamenets Podolsk) ובינואר-פברואר 1942 באויווידק (Novi Sad; Ujvidek), האמינו יהודי הונגריה שישרדו את המלחמה ומה שהתרחש בפולין האנטישמית ובשטחי השליטה הנאצית באירופה לא ייתכן שיקרה במולדת ההונגרית שלהם, התרבותית והאצילית. היהודים מצדם הודו לעוצר ההונגרי מיקלוש הורטי (Miklós Horthy) על עצם המשך קיומם הפיזי וסברו שההונגרים לעולם לא ישכחו את תרומתם הגדולה לאינטרסים הפוליטיים ולמודרניזציה של האומה ההונגרית.

בו בזמן הלכה וגברה האמונה שקצו של הרייך השלישי קרב לאחר שאיטליה עזבה את ברית מדינות הציר בסוף קיץ 1943 והצבא האדום שחרר את ברית-המועצות כולה כמעט והיה קרוב לגבול הרומני. הקהילה היהודית בהונגריה ניכרה בפילוג הפנימי ששרר בה. רוב היהודים הבולטים שהעמידה היהדות ההונגרית בכל תחומי החיים לא פעלו במסגרת

1 עיבוד של פרק מתוך עבודה שלם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אילה נדיבי, המשרד הארצישראלי בבודפשט: פעולותיו בתחום ההצלה בשנים 1943–1945 ואופן עיצובן בזיכרון הקולקטיבי, אוניברסיטת חיפה, ינואר 2009.

החיים היהודיים. רוב חברי הקהילה הנאולוגית (Neolog, הזרם הליברלי) הגדולה והחשובה היו מתבוללים. כוחה של הקהילה האורתודוקסית, שגדל מאוד עם סיפוח השטחים במסגרת הרוויזיה הטריטוריאלית שערך היטלר בשנים 1938–1941.² ניכר בעיקר בצפון מזרח המדינה. קהילת הסטטוס קוו אנטה (Status Quo Ante) הייתה הקטנה ביותר. השפעתה של התנועה הציונית בהונגריה, שסבלה מאיבתן של שתי הקהילות הגדולות, הייתה מזערית.³

המידע על שיטותיהם של הנאצים ודרכי פעולתם בעניין גטואיזציה, גירוש והשמדה היה באותם הימים בידי ההנהגות השונות במערב, בהונגריה ובארץ-ישראל. ואף-על-פי-כן לא הכינו ההנהגות, ובכלל זה גם ההנהגה הציונית, את הציבור לבאות. כיבוש הונגריה בידי הגרמנים, ב-19 במרס 1944, בא בהפתעה והכה בתדהמה את הציבור היהודי הרחב ואת רוב מנהיגיו.⁴ ואולם על-פי "דפי הספר" של משה קראוס⁵ היו בידי ועדות ההצלה באיסטנבול (קושטא) ובבודפשט כמו גם בידי מנהיגי יהדות הונגריה וממשלת הונגריה ידיעות ברורות על כיבוש גרמני צפוי כמו גם על סכנת השמדה של יהודים בהונגריה שמונה-תשעה ימים לפני הכיבוש עצמו. משה קראוס היה המנהל בפועל של המשרד הארצישראלי (משרד א"י)

2 האזורים שסופחו להונגריה היו פלווידק (Felvidek) וקרפטורוס – נלקחו מצ'כוסלובקיה. טרנסילוניה הצפונית נלקחה מרומניה ודלווידק (Delvidek) מיוגוסלביה.

3 על הזרמים הדתיים בקרב יהדות הונגריה באותו הזמן ראו קינגה פרוימוביץ, "מי הם היו? מאפייני הזרמים הדתיים של יהודי הונגריה ערב חיסול העדה", **יד ושם – קובץ מחקרים** ל"ה/1 (תשס"ז), עמ' 123–152.

4 Jenő Lévai, *Black Book on the Martyrdom of Hungarian Jewry* (Zurich and Vienna: The Central European Times Publishing Co. Ltd, and The Panorama Publishing Co, Ltd, 1948), pp. 5-38, 73-74; Randolph L. Braham, "Hungary: The Controversial Chapter of the Holocaust", מתוך *תדפיס הרצאתו של פרופ' בראהם באוניברסיטת בן גוריון*, באר שבע, 30 בנובמבר 2009, בטקס הענקת פרס אקומני לסובלנות ולהבנה דתית וחברתית על שם לדיסלב לסט, עמ' 1–3; ליוויה רוטקירכן, "יהודי הונגריה בתקופת השואה – סקירה כללית", בתוך ישראל גוטמן ועוד (עורכים), **הנהגת יהודי הונגריה במבחן השואה**, יד ושם, ירושלים תשל"ו, עמ' 14–25; בלה ואגו, "תמורות בהנהגת יהודי הונגריה בימי מלחמת העולם השנייה", שם, עמ' 61–68; אשר כהן, **המחתרת החלוצית בהונגריה 1942–1945**, הקיבוץ המאוחד, תל אביב תשמ"ד, עמ' 15–29; רנדולף בראהם ונתנאל קצבורג, **תולדות השואה: הונגריה**, יד ושם, ירושלים תשנ"ב, עמ' 117–165; יודית מולנה, "המועצה היהודית ההונגרית ייסודה ופעולותיה: 20 במרס-7 ביולי", **יד ושם – קובץ מחקרים** ל' (תשס"ב), עמ' 77–102; פרוימוביץ, "מי הם היו?".

5 "דפי הספר" הוא השם שהענקתי ל-90 עמודים מתוך כתב היד של ספרו של קראוס הכתוב גרמנית. מקצת העמודים אינם מופיעים ברצף ונראה שאבדו. בזמן משפט קסטנר ציטט תמיר מן הספר הזה, אבל כמה מן העמודים המצוטטים הללו אינם בידנו היום. 70 עמודים מתוך ה-90 נמצאים באוסף קראוס בארכיון הציונות הדתית באוניברסיטת בר-אילן (אצ"ד). האוסף של קראוס, שנמסר בידי הד"ר פנינה מיזליש לפי בקשת המשפחה לאצ"ד, היה מונח במחסן הארכיון בלי רישום וקטלוג. בתוך האוסף נמצא חלק מן הספר, כ-70 עמודים מתוך ה-90, רבים מהם בלי רצף. 20 עמודים נוספים נמצאים בארכיון הציוני המרכזי (אצ"מ), AK 449/1. בקורות חיים ששלח ציין קראוס את הספר שכתב, בלי תאריך, אצ"מ, K11/449/1.

בהונגריה בשנים 1934–1946. תפקידו היה לדאוג להסדרת העלייה מהונגריה לארץ-ישראל, ובכלל זה לפליטים יהודים רבים שהתרכזו בהונגריה עם גבור הרדיפות וההשמדה בארצות השכנות. רשמית הוסיפו המשרד הא"י והעלייה מהונגריה לארץ-ישראל להתקיים בכל שנות המלחמה בהסכמת ממשלת הונגריה, אבל למעשה נתקלה העלייה בקשיים רבים ובפועל התקיימו רק כמה גלי עלייה. הגל האחרון החל באוקטובר 1943 והסתיים עם הכיבוש הגרמני – בכל שבוע עלו תשעה בעלי סרטיפיקטים משפחתיים שכללו 50–60 יהודים.⁶

ב"דפי ספר" מתאר המחבר את שואת יהודי הונגריה מנקודת מבטו. הספר הוזכר כמה פעמים במשפט גרינוולד–קסטנר ומתוך הדברים עולה שבזמן המשפט היה הספר כתוב אבל לא שלם. בעדותו ב־2 ביולי 1954 נדרש קראוס לספר פעמיים: "העתק של מכתב [ששלח קראוס] לצלב האדום הבינלאומי ב־4.8.44 בתוך הספר שהיה צריך להופיע בשווייץ. הספר לא הופיע. הוא נמצא אצלי בחלקו (מראה את הספר)", וכן, "אני עומד להוציא ספר בעניין זה והמסמכים חשובים בשבילי". כעבור כמה ימים שוב אוזכר הספר בעת שקראוס נחקר בידי השופט בנימין הלוי. שמואל תמיר, סנגרו של גרינוולד, הזכיר את הספר פעמיים במהלך המשפט: "הוא [קסטנר] יודע שהרכבת אינה פרשה מפוארת בסתרי ליבו, ולכן צרף אליה פעולות אחרות, כפי שאומר בספרו קראוס [עמוד שאבד]"; וכן, "קראוס אומר בעמוד 76 [עמוד שאבד] של ספרו: 'לאיכמן יש משכון בטוח: הרכבת'".⁷

בראשית 1980 עדיין לא הושלם הספר ולא יצא לאור. פרופסור דוד קרנצלר הודה למשה קראוס על הריאיון שקיים אתו והביע משאלה שספרו יצא מהר ככל האפשר כדי שהכל יתוודעו לעובדות הלא רגילות ועדיין לא ידועות על השואה.⁸ גב' לילי פוגל ז"ל, שהייתה מעובדות הארכיון ביד ושם, סיפרה לי שבשנות השמונים, כשליוותה יהודי קנדי שערך סרט על ראוול ולנברג, ראתה את הספר של קראוס. קראוס הקריא בפניהם קטעים מתוך הספר בבית קפה שבו נפגשו עמו.⁹ מדוע לא יצא הספר לאור? הסיבה אינה ברורה דיה. העיתונאי דוד שליט כתב שמאז יצא קראוס לגמלאות נהג

6 על עבודת המשרד הא"י בבודפשט עד תחילת הכיבוש הגרמני, ובכלל זה ענייני עלייה לארץ-ישראל, ראו נדיבי, **המשרד הארצישראלי**, חלק א'; הנ"ל, "יחסי המשרד הארצישראלי בבודפשט עם ועד ההצלה באיסטנבול ובבודפשט בשנת 1943", **ילקוט מורשת** 77 (אפריל 2004), עמ' 101–65. על העלייה לארץ-ישראל מהונגריה עד הכיבוש הגרמני ראו Robert Rozett, "Aliya from Hungary and the Struggle for Certificates, 1943–1944," *Studies in Zionism*, vol. 8 (1987), pp. 83–98.

7 בתוך משפט קסטנר, 2 ביולי 1954, ארכיון מדינת ישראל (אמ"י), ב' / 512 (מחוזי), עמ' י"ד – 16; שם, עמ' י"ד – 37; חקירת השופט את קסטנר, 9 ביולי 1954, שם, עמ' י"ח – 81; סיכום תמיר, 30 בספטמבר 1954, שם, עמ' ל"ג – 47 – 50.

8 קרנצלר אל קראוס, 26 בפברואר 1980, אצ"ד, אוסף קראוס, תיק מס' 5 (על-פי הסימון הראשוני של הד"ר פנינה מייזליש).

9 כך סיפרה לי פוגל בשנת 1997. קראוס נפטר ב־1 בספטמבר 1986 בירושלים.

להיפגש מדי בוקר עם אחיו בקפה "טוב טעם" בירושלים, לשחק ברידג' ולדון בכתיבת הספר. אי-הוצאת הספר הייתה תוצאה של בטלנות וחשש עמוק בו בזמן. מצד אחד לא רצה קראוס לשוב ולחשוף דברים שיציגו לעיני העולם את הפירוד והמפלגתיות ששררו בעם היהודי, ומן הצד האחר נותרה בו חרדה עד כדי פרנויה מפני השלטון הישראלי. "הוא דיבר על המפאיניקי"ם גם כשהליכוד כבר היה בשלטון"¹⁰. הדעת נותנת שהעובדה שהיה נעדר כוח השפעה וחסר כישרון בולט ליחסי ציבור גם היא תרמה לאי-הוצאת ספרו לאור. על-פי סגנון כתיבתו, העמוס בפרטי פרטים, הוא היה זקוק לתמיכה מקצועית בכתיבת ספר. אפשר שהיה כאן גם קושי כלכלי.¹¹

במרכז תכנית ההצלה שתיאר קראוס עמד אלדר סגדי-מסק (Aladár Szegedy-Maszak), מנהל המחלקה המדינית של משרד החוץ ההונגרי. סגדי-מסק נודע בעמדתו האנטי-נאצית ובניסיונותיו לסייע ליהודים כמו פקידים בכירים אחרים במשרד החוץ ההונגרי.¹² סגדי-מסק קיים קשרים עם ישראל קסטנר, ראש ועדת העזרה וההצלה של התנועה הציונית, ועם אוטו קומולי (Ottó Komoly), נשיא ההסתדרות הציונית, בסתיו 1943 ובראשית שנת 1944.¹³ מדברי קראוס ניתן ללמוד על קשרים הדדיים שהתקיימו בין השניים: סגדי-מסק פנה אל קראוס לשחרר רב שישב בבית סוהר על-ידי הענקת אישור עלייה.¹⁴ ואילו באמצע 1943 פנה קראוס אל סגדי-מסק בבקשה לסייע לו. שלטונות הונגריה החליטו להחזיר את צבאם מאוקראינה, אבל לדברי קראוס התנגדו קציני המטה הכללי הפרו-נאצים להחזרת היהודים ממחנות הכפייה בחזית. סגדי-מסק נענה לבקשתו של קראוס וקבע שכל מי שברשותו סרטיפיקט יוחזר מאוקראינה. המשרד הא"י הכין רשימות וצירף את האישור

10 דוד שליט, "איך מחקו את קראוס", *הארץ*, 20 בינואר 1995, עמ' 28-30. קראוס היה העד "העובדתי" החזק ביותר מטעם הסגוריה נגד קסטנר במשפט גרינוולד-קסטנר. כזכור, מלכתחילה היה זה משפט דיבה שבו תבעה מדינת ישראל את גרינוולד. קסטנר פעל בהונגריה בין השאר בתור ראש ועדת ההצלה מטעם הנהגת היישוב בארץ-ישראל, שלימים הייתה להנהגת מדינת ישראל. הוא חש נרדף בידי אותה הנהגה.

11 בריאיון שקיימתי עם ניצה וילצ'יק (אחייניתו של משה קראוס) ורבקה פשרהופר (אחותו של משה קראוס), 26 ביוני 1996. העובדה שקראוס, שהיה חשוך ילדים, חי עד יום מותו בדירה בדמי מפתח וכל שהוריש לאחייניתו היה ריהוט צנוע של ביתם יכולה אולי לאשש את ההנחה של קושי כלכלי.

12 סגדי-מסק נעצר לאחר כיבוש הונגריה בידי הגרמנים ונשלח למחנה הריכוז דכאו. לאחר המלחמה נתמנה לשגריר הונגריה בארצות-הברית ופוטר ממשרתו בשנת 1947, עם עליית השלטון הקומוניסטי בהונגריה. היה נשוי להאנה דה קורנפלד (Hanna de Kornfeld), כנראה יהודייה מתבוללת. בתוך "Aladar Szegedy-Maszak, 84, Dies: Former Hungary Envoy", *The New York Times*, March 27, 1988, to U.S., Obituary, תודה לגבי בר שקד שהפנה אותי אל הכתבה.

13 רוני שטאובר, "פעילותה של ועדת העזרה וההצלה בבודפשט עד הכיבוש הגרמני", עבודת גמר לשם קבלת תואר מוסמך במדעי הרוח, אוניברסיטת תל אביב 1990, פרק שביעי.

14 ריאיון של אשר כהן עם משה קראוס, 1 בפברואר 1979, המרכז לתיעוד היסטורי - אוניברסיטת חיפה, H3C21/1. הדברים בריאיון נאמרו בהקשר של תיאור פעולות הצלה באמצעות אישור עלייה ופקידים בכירים.

של היתר עלייה לארץ-ישראל לכל מי שהוא בעל היתר עלייה ויכול להגשים מיד את הגירתו. מאחר שהכתוב אינו שלם לא ברור באיזו מידה הצליח המבצע.¹⁵

תכנית ההצלה של קלאי וסגדי־מסק¹⁶

לאחר שיחידות שריון סובייטיות הצליחו להבקיע את קו ההגנה החשוב, קו הרכבת לבוב-אודסה, והגרל גאורגי ז'וקוב (Georgy Zhukov) החל להשמיד את קבוצת הארמיות הגרמנית הדרומית, החלו הודעות המלחמה הגרמניות להשתמש במונח "ההגנה על הקרפטים". והנה קיבל קראוס ב-10 במרס 1944 הזמנה לא צפויה לבוא בשעה 17:00 אל משרדו של אלדר סגדי־מסק לשיחה דחופה. לדבריו "כבר היו לי לפני כן שיחות חשובות, אך הן היו כמעט תמיד על-פי בקשתי, אך הפעם באה היזמה לשיחה הזאת ממנו... מר סגדי־מסק ציפה לי במצב רוח נרגש ובזמן שהתהלך אנה ואנה... פרש לפני תכנית שעוררה בי התרגשות עוצרת נשימה". סגדי־מסק הסביר ש-70,000 יהודי קרפטרוס נמצאים בסכנת נפשות מיידית שכן הממשלה הגרמנית פנתה זמן־מה לפני כן אל ממשלת הונגריה בבקשה להרשות מעבר יחידות צבאיות גרמניות דרך קרפטרוס כדי שחילות גרמניים יוכלו להגן על אזור הקרפטים ההונגרי ולהכריז על האזור כולו שטח צבאי. סגדי־מסק סבר שהממשלה ההונגרית לא תוכל להתחמק מבקשתם של הגרמנים ובמקרה הזה נשקפת סכנה שהאוכלוסייה היהודית כולה תישלח להשמדה ולפיכך יש לפעול במהירות כדי להציל יהודים רבים ככל האפשר מן האזור הזה. לדבריו, היזמה לכך צריכה לבוא מן היהודים. הוא עצמו ידאג שהממשלה ההונגרית תתמוך בעניין ככל יכולתה. סגדי־מסק שוחח על כך קודם לכן עם ראש הממשלה, קלאי, וזה הסכים "ללא הסתייגות". וזאת הייתה התכנית: הקהילה היהודית בהונגריה ונציגי הסוכנות היהודית בהונגריה צריכים לפנות במהירות האפשרית בתזכיר אל ראש הממשלה ולבקש את רשותה ואת תמיכתה של הממשלה ההונגרית להגירה מהירה של כל יהודי קרפטרוס לארץ-ישראל. לשם כך יש לבקש את פינויים לסביבת בודפשט, מקום שבו ישוכנו בצריפים שיקימו היהודים המקומיים עד בוא זמן הגירתם. ההוצאות הנדרשות יחולו על היהודים. לדברי סגדי־מסק, לא חשוב מתי, כמה ואם בכלל יהגרו אלא שיהודים רבים ככל האפשר יוצאו במהירות מן האזור הזה. לדברי קראוס:

תפקיד היוזם אמור לחול עלי, לפי דעתו, בנימוק שייתכן שנפתחו אפשרויות כניסה רחבות לארץ-ישראל וכדאי גם לפרסם זאת באופן מתוחכם ברבים. לפיכך צריך להגביר את ההגירה לשם ולשלוח לפחות

15 קראוס, "דפי הספר", עמ' 63.

16 שם, עמ' 90-99.

שני משלוחים שבועיים במקום האחד הקיים עד כה... ההתלהבות שגילה הדיפלומט הזה שהיה צעיר יחסית אך חריף מוח מאוד... הרשימו אותי עמוקות.¹⁷

סגדי־מסק הדגיש שכל העניין צריך להישמר בסודיות רבה ביותר ורק המנהיגים היהודים שמעורבים בביצוע התכנית אמורים לדעת על כך. קראוס חש שהאחריות המוטלת עליו היא עצומה וביקש מסגדי־מסק לקבל בדחיפות את נשיא ההסתדרות הציונית, אוטו קומוי, "ולספר לו על התכנית הזאת בנוכחותי, כדי שהאחריות על התכנית הזאת לא תיפול על כתפי בלבד בעיני נציגי היהדות הרשמית". בהמשך שיחתם שאל קראוס את סגדי־מסק אם ממשלתו של קלאי רואה את עצמה יציבה דיה כדי להחליט על מבצע שכזה. האם העיתונות הנאצית לא תנצל את העניין למסע הסתה נגד היהודים? האם יש אפשרות שהממשלה תוכל להשתתף במידת הצורך בהוצאות העצומות הכרוכות במבצע שכזה? האם ממשלת הונגריה מוכנה לתגובה גרמנית אפשרית?

סגדי־מסק השיב שממשלת קלאי חזקה דיה והיא זוכה באמונו המלא של הורטי. לדעתו אין לצפות לתגובה שלילית מן הנאצים ההונגרים (צלב החץ), מפני שהגירה מוגברת של יהודים היא האמצעי היחיד "להשתיק אותם בעילות". באשר לשאלת ההשתתפות הכספית של הממשלה, אמר, עליו לברר במקומות הנוגעים בדבר, אבל הוא מאמין שאפשר לצפות לתמיכתה של הממשלה. בעניין התגובה הגרמנית היה סגדי־מסק משוכנע שהמבצע הזה יענה דווקא על דרישותיהם של הגרמנים מזה שנתיים ל"פינוי היהודים", ואולי בכך "תצא להם הרוח מן המפרשים אחת ולתמיד". "עזבנו יחד את בנין משרד החוץ קרוב לשעה 8:00 [בערב], ברחוב עוד נדברנו שנמשיך את שיחתנו למחרת בבוקר בשעה 9:00 בנוכחותו של אוטו קומוי. כשנפרדנו אמר לי סגדי־מסק: 'תחשוב על הדבר עד מחר בבוקר'".

קראוס פנה מיד אל קומוי ומסר לו את כל פרטי העניין. בהמשך הערב נפגשו עם יועץ החצר שמואל שמו שטרן, נשיא הקהילה הנאולוגית הגדולה בבודפשט ומי שעתיד היה לעמוד בראש מועצת היהודים במקום עם הכיבוש הגרמני. לשטרן היו חששות רבים. לדברי קראוס:

מתוך גרונו דיבר הסוחר המעשי ועפרונו בידו. הוא הוכיח לנו בקצרה אילו מספרים עצומים של תקציב מינימלי דרוש כדי לכלכל 100,000 נפשות, אפילו אם התכנית היא רק לשישה חדשים. חוץ מזה לא בטוח מתי תיגמר המלחמה ואם האנשים יוכלו לחזור לחייהם הקודמים. הוא אינו מאמין בהגירה המונית.¹⁸

17 קראוס, "דפי הספר", עמ' 92.

18 שם, עמ' 94.

קומוי ענה לו שמדובר בחיי אדם והקשיים הפיננסיים אינם חשובים; חוץ מזה הוא בטוח שיהדות העולם תשתתף במבצע ההצלה, שהציונים יעשו כל שאפשר להשיג כספים מן העולם ואסור לוותר על סיכוי כזה. שמו שטרן התחיל לעכל את הרעיון. הוא ביקש להיוועץ עם כמה יהודים חשובים כגון לאו בודאי (Leo Buday) גולדברג,¹⁹ אויגן וידה (Eugen Vida), משפחת מנפרד וייס²⁰ וד"ר וילהלם קרוי (Wilhelm Károly),²¹ כולם אישים אמידים ותעשיינים גדולים בהונגריה.

בבוקר שלמחרת דיווחו קראוס וקומוי לסגדי-מסק על חששותיו של שטרן ועל הצעדים שהוא אמור לנקוט. סגדי-מסק אמר בחיך: "אפשר לסמוך על מר שטרן בלב שקט, שלושת חבריו האדונים גולדברג, וידה ומנפרד ויס לבדם יכולים לשאת בהוצאות בלי שאפילו יצטרכו להתאמץ מאוד". סגדי המליץ ששטרן בעצמו יגיש את התזכיר לראש הממשלה, ורצוי שלא יזכירו בתזכיר עצמו את העניין הכספי כי הנטייה הרשמית היא שכל ההוצאות ישולמו בידי היהודים. נוסף על כך, טען סגדי-מסק, הממשלה תפעיל לחץ על מפעלי תעשייה בסביבת בודפשט כדי שיעסיקו כמה אלפי יהודים מן הקבוצה הזאת והדבר אף יקל עליהם מפני שברוב המפעלים, ובעיקר באלה המשרתים את כלכלת המלחמה, חסר כוח עבודה. בסיום השיחה סיכמו שיוסיפו לשמור על קשר יומיומי וידווחו זה לזה על התקדמות העניינים.

לדברי קראוס התמסר שמו שטרן בהתלהבות רבה לנושא, משפחת וייס הבטיחה לו כל שיתוף פעולה אפשרי וגם גורמים חשובים אחרים הבטיחו לו את תמיכתם. לאו גולדברג ואויגן וידה (שניהם נספו אחר כך במחנות ריכוז גרמניים) הערימו קשיים. "הראשון – כך אמר לנו שטרן – יש לו חששות פוליטיים מסוימים בנידון, והאחר אינו רוצה להיות מעורב בעניין – כרגיל. אבל שטרן חשב שבסופו של דבר יצטרכו להשתתף בכל זאת. הוא הבטיח לנו לסיים את המשא ומתן שלו בתוך יומיים-שלושה".²²

קומוי הסכים לחבר תצהיר בעבור הסוכנות היהודית שבו אמור היה להסביר שיהדות הונגריה לבדה אינה מסוגלת לשאת בהוצאות התכנית הזאת ועליהם לעשות כל שביכולתם לגייס אמצעים מיהדות העולם.

קראוס פנה אל נציגי הסוכנות באיסטנבול בטלפון ובמברקים ורמז שהגברת העלייה תשפיע רבות על גורל היהודים בהונגריה ועל הצלת חייהם של יהודי קרפטרס. "אחרי שלושה ימים של משא ומתן מתמשך ומרגש חשנו כולנו – סגדי-מסק, שטרן, קומוי ואני – תחושה ברורה שעשינו עבודה

19 היה אחד מאילי התעשייה ההונגרית וחבר הבית העליון של הפרלמנט.

20 המשפחה הייתה הבעלים של הגדול והחשוב בתאידי התעשייה הכבדה בהונגריה. לאחר הכיבוש הגרמני יצאה המשפחה לפורטוגל תמורת רוב מניות התאידי בעקבות משא ומתן עם קורט בכר (Kurt Becher), ראש המחלקה הכלכלית של הס"ס.

21 מנהל הקהילה היהודית הנאולוגית של פשט ומי שעתיד היה לשמש כעבור כמה ימים בתור חבר המועצה היהודית.

22 קראוס, "דפי הספר", עמ' 95.

גדולה להבטיח יתר ביטחון ל-100,000 אנשים שאפילו עדיין אינם יודעים על סכנת החיים הנשקפת להם".²³

ב-16 במרס הורה סגדי־מסק לשמו שטרן לכתוב את התזכיר האמור לראש הממשלה קלאי. באותו היום קיבל קראוס מברק מן הסוכנות היהודית באיסטנבול המודיע על אישור רישיון מעבר ל-600 "ציונים ותיקים" ועל אניות מוכנות להפלגה בנמל קונסטנצה (Constanța) ברומניה.²⁴ "בשמחה רבה הודעתי זאת מיד למר שטרן כדי לדרבן אותו למאמצים נוספים והלכתי עם המברק אל מר סגדי־מסק להראות לו את ההצלחה הראשונה של מאמצינו".²⁵ אך סגדי, בניגוד לקראוס, היה מדוכדך. הוא אמר קצרות: "אני חושב שהכל כבר מאוחר מדי", וסיפר שבליילה שעבר התייצב השגריר הגרמני בבודפשט, פון יאגוב (von Jagow), אצל הורטי ודרש ממנו לנסוע בדחיפות עם שרי החוץ והמלחמה וראש המטה הכללי אל המפקדה הראשית של היטלר בגרמניה, ולכן המליץ להפסיק בשלב הזה את הטיפול בעניין יהודי קרפטרס ולצפות לבאות.²⁶

ההכנות ליציאה

למרות ההמלצה להפסיק את הטיפול בעניין יהודי קרפטרס – כתב קראוס ב"דפי הספר" – הוחלט במשרד הא"י להכין את יציאתם של 600 היהודים שבעבורם התקבל רישיון מעבר. ועדת המשרד הא"י החליטה שכל הקבוצות הציוניות צריכות לקבוע מיד את מועמדיהן ולמסור לה את תמונות הדרכון שלהם ואת פרטיהם האישיים – המסמך היחיד שהיו זקוקים לו כדי להנפיק דרכון – עד 18 בחודש (מוצאי שבת) לכל המאוחר. עוד לפני כן סיכם קראוס עם משרד הדרכונים שיכינו בעבורו את כל 600 הדרכונים ביום אחד, דבר שהצריך את העסקתם של כל הפקידים, למרות יום השבתון של יום ראשון – 19 במרס. ביום שני, 20 במרס, הייתה צריכה לצאת הקבוצה השבועית הרגילה בת 50 איש, וביום שלישי, 21 במרס, היו אמורים לקבל 600 העולים, רובם פליטים, את אשרות המעבר הטורקיות, הרומניות והבולגריות, ולצאת אל החופש המיוחל ביום רביעי, 22 במרס.

בשבת, 18 במרס, הלך קראוס אל משרד החוץ כדי להתעדכן במשא ומתן של הורטי עם היטלר. סגדי־מסק ניהל שיחות עם תת־שר החוץ שנדרו

23 ש.ם.

24 דוח קראוס, 4 במרס 1946, גנון הציונות הדתית, תיק הונגריה – מזרחי העולמי, תש"ו; Randolph L. Braham, *The Politics of Genocide: The Holocaust in Hungary*, vol. 2 (New York: Columbia University Press, 1981, 1994), p. 1077; Lévai, *Black Book*, p. 261.

25 קראוס, "דפי ספר", עמ' 96.

26 ש.ם. על פגישת הורטי עם היטלר ראו Lévai, *Black Book*, p. 77; ברהאם – קצבורג, הונגריה, עמ' 172.

סנטמיקלושי (Sándor Szentmiklóssy) ואחרים.²⁷ במשך יום השבת לא קיבל משרד החוץ ההונגרי כל ידיעה על תוכן השיחות שהתקיימו במפקדה הראשית של היטלר.

בינתיים עבדו במשרד הא"י בקדחתנות. בחדר אחד ישבה ועדת המשרד הא"י וניהל דיונים סוערים על הרכב העולים. לדברי קראוס, מעולם לפני כן לא זכתה הוועדה לקבל 600 סרטיפיקטים בבת אחת ולחלקם על-פי מפתח מפלגתי. בחדר אחר הכינה המזכירה עם כמה חלוצים את השאלונים של משרד הדרכונים. בחדר הכניסה התכנסו מועמדים לעלייה שביקשו התערבות של הרגע האחרון של אחד מחברי הוועדה לטובת עניינם. היו ביניהם מי שכבר התגלגלו עשר שנים בלי מולדת מאז בריחתם מגרמניה לאוסטריה, משם לצ'כוסלובקיה, ולבסוף להונגריה. הייתה קבוצה מפולין שחבריה סבלו שנים בגטאות ואיבדו שם את בני משפחותיהם.²⁸ והיו מספר ניכר של יהודים שהשתחררו על-ידי המשרד הא"י ממחנות מעצר הונגריים בנימוק שעליהם להתכונן לעלייה.²⁹ והיו גם מספר קטן של עובדי מחנות עבודה צבאיים שחזרו מן החזית האוקראינית. מעט אחרי חצות הסתיימה הישיבה של ועדת המשרד הא"י. כל הנוכחים כמעט היו אמורים לצאת עוד כמה ימים אל החופש.

הם יצאו מהמשרד הארצישראלי בראש מורם, הם מרגישים כאילו נולדו מחדש, כבני אדם. הפעם אינם צריכים לשים לב ברחוב בכל רגע שמה עוקבים אחריהם, מותר להם לדבר בקול רם מבלי לחשוש... יש לשער שגם ישנו בלילה הזה בפעם הראשונה מזה שנים בשקט. בערב הזה הם הפכו לבעלי סרטיפיקטים!³⁰

קראוס קבע שיהודי הונגריה חבים לפליטים האלה הכרת תודה עצומה: "מסבלותיהם למדנו רבות, ועל זאת אנו חייבים להם תודה, תודה רבה... אנחנו חושבים על קרונות הבקר שנשאו בתוכם מאז שנת 1942 את מטען

27 סנטמיקלושי נחשב לפקיד הגון. הוא הקפיד לעדכן את המנהיגות היהודית באשר להתפתחויות במשרדו, דבר שאפשר ליהודים להכין תכניות חירום. ראו בראהם וקצבורג, הונגריה, עמ' 291-292.

28 קראוס כתב על ארבע שנות גטו. אמנם גטו לודז' כבר היה קיים ארבע שנים כמעט, מ־1 במאי 1940, והיו כמה גטאות שנסגרו עוד קודם לכן, אבל לא נראה שקראוס התכוון לדייק בתאריכים של כל גטו אלא לציין את הסבל הרב שהיה מנת חלקם של האנשים האלה.

29 למשל מרדכי וייס, מפעילי הנוער הציוני, שהשתחרר באותם ימים קודם שהיה צריך להישלח לחזית. יחידתו הוצבה בתוך בודפשט. הוא הוכנס לרשימה של בעלי הסרטיפיקטים מטעם תנועתו. לפני היציאה לחזית באה ועדת קצינים ליחידתו, קראה בשמו והודיעה לו באופן פתאומי שהוא צריך להתייצב אצל הרשות לפיקוח על אזרחי חוץ (Kulfoldieket Ellenőrző) עם מרדכי וייס, 6 בדצמבר 1977, ארכיון המרכז לתיעוד היסטורי - אוניברסיטת חיפה, H3C19/3.

30 קראוס, "דפי הספר", עמ' 99.

המוות מאירופה המערבית לפולניה, חושבים על מעשי הזוועה הסדיסטיים משנות 1942–1943 בטרבלינקה, בלז'ץ ומיידנק".³¹ נראה שקראוס השליך את ידיעותיו ותובנותיו בדבר ההשמדה ושיטותיה על כלל הציבור היהודי ההונגרי, דבר שלא היה מנת חלקו בדרך כלל.

בדברים שנשא באוניברסיטת בר אילן בשנת 1984 או 1985 חזר קראוס על הסיפור בשינוי ובקיצור נמרץ. הוא לא ציין את עניין הבאת יהודי קרפטרוס לבודפשט כדי להצילם אלא את העברת המידע על הכיבוש הצפוי. על-פי דבריו בזמן שהורטי נפגש עם היטלר הוא הוזמן אל משרד החוץ ושם נאמר לו שהורטי מוחזק בידי הגרמנים מפני שהם עומדים לכבוש את הונגריה וכל מטרתם בכיבוש הזה היא גירוש היהודים. לדברי הפקיד במשרד החוץ כבר נתנה ממשלת הונגריה לגרמנים כל מה שביקשו, ולא זו בלבד אלא שהגרמנים חייבים להונגריה 40 מיליארד פגו, שהיו שווים אז 10 מיליארד דולר, בעבור תוצרת חקלאית ותעשייתית. מכאן קבע סגד'מסק: "מעשה עליכם לעזור לעצמכם – אנחנו לא נוכל לעזור לכם עוד". קראוס הודיע על כך לכל מי שהיה צריך להודיע בקהילה היהודית, לנשיא ההסתדרות הציונית ולאחרים, "אבל היה כבר מאוחר. לא היה אפשר עוד לעשות דבר".³²

הצעת סגדי – הייתה או לא הייתה

האם תכנית ההצלה של סגדי-מסקי אכן הייתה ואולי בדה קראוס את התכנית מלבו?

האם מצאו להם המידע על הכיבוש הצפוי ותכנית ההצלה המוצעת ביטוי במכתבים מאותה תקופה וביומניהם ובזיכרונותיהם של מי שהיו מעורבים באופן אישי בסוד התכנית כפי שניתן היה לצפות? אישור עקיף לראשיתה של תכנית ההצלה נמצא בכמה מברקים שנשלחו בין בודפשט לאיסטנבול, מברקים שבישרו על היקף עלייה גדול שניתן להתחיל בו מיד. ב-14 במרס 1944 הבריק ברלס למשה שרתוק (שרת), מנהל המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית, שעל-פי מידע מבודפשט 600 איש מוכנים לעזיבה.³³ ברור שקדמה לכך התכתבות או התקשרות אחרת שאין לה עדות בכתבים. באותו היום, 14 במרס, שלח ברלס מברק גם לקראוס שתוכנו אינו ידוע. על המברק הזה השיב קראוס ב-16 במרס לאמור: "יכולים להכין בתוך שבועיים קיבולת מלאה של האנייה בעיקר פליטים כולל ליאו

31 שם.

32 משה קראוס, "מפעל ההצלה בבודפשט 1944", בתוך צבי עשהאל ושלמה שמידט (עורכים), **בגלוי ובמחתרת – הנוער הציוני הדתי במרכז אירופה**, מורשת, הוצאת ספרים בע"מ, תל אביב, 1992, עמ' 75. דברי קראוס הושמעו באזכרה לזכר חברו, דוד עשהאל, לפי טובה עשהאל, גיסתו של דוד, בריאיון שערכתי עמה ב-16 בינואר 2005. צבי עשהאל, בעלה של טובה עשהאל, שהיה עורך הקובץ שבו התפרסמו דברי קראוס, נפטר בזמן עריכת הספר.

33 ריכוז מברקים מברלס, ברלס אל שרתוק, 14 במרס 1944, אצ"מ, S6/1167.

[רוזנטל – כינוי לסלובקיה]. הבריכו האם השתתפות מבוגרים היא מוגבלת רק למלווים.³⁴ במברק נוסף ב־16 במרס הודיע ברלס לקראוס על 600 סרטיפיקטים מאושרים העומדים לרשות המשרד הא"י בבודפשט.³⁵ בתיעוד הקיים על עשרת הימים האחרונים לפני הכיבוש לא נמצא התזכיר שהבטיח קומוי לשלוח לסוכנות היהודית "בדרך מתאימה", כפי שכתב קראוס ב"דפי הספר", הקורא לה לעשות כל שביכולתה כדי לגייס אמצעים מיהדות העולם. ייתכן שמדובר במכתב שכתב קומוי להדרי (פומרנץ) ובאדר, חברי ועדת ההצלה באיסטנבול, ב־10 במרס, שמוזכר ביומנו של קומוי. לא נמצאו גם המברקים של קראוס שבהם "רמז להם" שהגברת העלייה תשפיע רבות על גורל היהודים בהונגריה ועל הצלת חייהם של יהודי קרפטרס. ב־15 במרס נשלחו מאיסטנבול לפחות ארבעה מכתבים אל הפעילים החלוצים, שניים מהם לכל התנועות החלוציות (חוץ מן המזרחי-בני עקיבא) ואין בהם רמז או תכונה מיוחדת לקראת הבאות. כך גם במכתבים האחרונים שנשלחו לפני הכיבוש.³⁶ במכתב מ־15 במרס אל חברי ועדת ההצלה בבודפשט, קסטנר וברנד, התייחסו חברי ועדת ההצלה באיסטנבול בין השאר להצלחתו של נציג ממשלת ארצות־הברית להשיג את האנייה להעלאת יהודים ועל העלייה המתוכננת. במכתב שלחו כסף בעבור תכנית להצלת פליטים פולנים, בעבור התנועות החלוציות ובעבור ועדת ההצלה. צורפה גם התחייבות של ברלס לוועדת ההצלה בדבר \$200,000 (כנראה בעבור כספים שייתנו יהודים מקומיים להצלה ויחזרו להם לאחר המלחמה).³⁷

קשה למצוא אישור מפורש למניע לשליחת 600 הסרטיפיקטים בשל דרישתו של סגדי מסק לפעול בסודיות גמורה, כפי שכתב כאמור קראוס, וחסרונם של מכתבים רצופים שנשלחו כפי שידוע בין ועדות ההצלה באיסטנבול ובבודפשט. אין להוציא גם מכלל אפשרות שהמידע על הכיבוש

34 קראוס אל ברלס, 16 במרס 1944, אצ"מ, L15/277. קראוס אישר במכתב הזה את קבלת המברק מ־14 במרס, שתוכנו כאמור אינו ידוע.

35 4 במרס, 1946, דוח קראוס; Lévai, *Black Book*, p. 261; Braham, *Politics*, p. 1077.

36 [חברי ועדת ההצלה באיסטנבול] אל קסטנר, ברנד ושוויגר, 15 במרס 1944, בתוך פרידה לטר (עורכת), ארכיון לשכת הקשר באיסטנבול, חוברת א': מדריך לתיקי הונגריה 1941-1944, אוניברסיטת חיפה, בית לוחמי גטאות 1977 (ארכיון איסטנבול-הונגריה), Z1063 HVI, מס' 195; אל דנציג ושוויגר, 15 במרס 1944, שם, מס' 198; אל שוויגר, שמעון ישראלי, פרידל, מנה מנדל, ליאון בלט וברנד, 15 במרס 1944, שם, מס' 199; אל אלי שאיו, פרידל, גולדפארב, זיגפריד רוט, ברנד, 15 במרס, שם, מס' 200.

המכתבים האחרונים שנשלחו לפני הכיבוש: ב־16 במרס נשלח מכתב בבודפשט לאיסטנבול, קסטנר, ברנד, מרטון, דנציג, שוויגר אל לשכת הקשר בקושטא, ארכיון איסטנבול-הונגריה, Z1063 HIV, מס' 264. המכתב כולל תכנית הצלה שהציע ד"ר שמידט (Schmidt), ראש ה-Abwehr בבודפשט, כנראה במסגרת תכנית הטעיה לקראת הכיבוש הצפוי. ב־31 במרס אישרו מאיסטנבול קבלת מכתבים בבודפשט מ־16 ומ־17 במרס אל חברים, בלי שם השולח, שם, מס' 203; ב־17 במרס שלחו מכתב מאיסטנבול לבודפשט אל ועד ההצלה, בלי שם השולח, שם, מס' 201; אל ועד ההצלה, מאת מולדתי, שם, מס' 202.

37 אל קסטנר, ברנד ושוויגר, 15 במרס 1944, שם, מס' 195.

הצפוי, ובכלל זה התכנית להצלת יהודי קרפטרס, הועבר לאיסטנבול באמצעות מכשיר הקשר שהוחדר לבודפשט והופעל בהצלחה עוד מראשית נובמבר 1943.³⁸ אפשר גם שלא כתבו על כך במכתבים בגלל הידיעה שהמכתבים בין איסטנבול לבודפשט חשופים לצנזורה, על-אף שניתן למצוא מידע רגיש מאוד שנמסר באותו פרק זמן במכתבים, בין 10 ל-19 במרס 1944, כגון קוד ועדת ההגנה והכינוי החותם על המכתבים.³⁹ ואולם ברור שהעברת 600 סרטיפיקטים מאושרים למשרד הא"י בבודפשט ב-16 במרס 1944 דווקא, מבלי שהיה ברשות המשרד הא"י בבודפשט מידע קודם על כך, הייתה אירוע חריג ומפתיע בחיי יהודי הונגריה עד אז, ולכן הדעת נותנת שבאיסטנבול ידעו שאסון מתקרב ועשו מאמצים יוצאי דופן למען יהודי הונגריה. אך כאמור אפשר גם שהיה זה אך מקרה שבו הסתיימה בהצלחה הפעולה להשגתה של אנייה שעתידה הייתה להפליג מטורקיה לרומניה ולשאת משם 1,500 עולים בזכות התערבותו של איירה הירשמן, נציג הוועד לפליטי מלחמה.⁴⁰

שמואל-שמו שטרן, הדמות החשובה ביותר בהנהגה היהודית בבודפשט שהייתה מעורבת בסוד התכנית ובהוצאתה אל הפועל, כתב את זיכרונותיו לאחר המלחמה והתחיל ביום הכיבוש הגרמני, 19 במרס 1944, וממילא לא התייחס אל תכנית ההצלה הזאת.⁴¹ זיכרונותיו של שמו שטרן נושאים בחלקם אופי אפולוגטי ואפשר שחשש שאזכור תכנית ההצלה תעמיד אותן, בתור מי שעמד בראש מועצת היהודים, בביקורת נוספת על דרך הנהגתו את יהדות הונגריה.

ואילו רישומי היומן של קומוי, בימים 9-19 במרס 1944, כוללים מצד אחד פרטים פרוזאיים העומדים בניגוד לתחושה שימים הרי גורל עומדים בפתח, ומן הצד האחר מצויים בהם משפטים קצרים וסתומים שקשה ללמוד מהם על הצעת סגדי-מסק, אלא אולי ברמז. על-פי היומן היה קומוי ב-9 במרס אצל שטרן והם דיברו על פליטים סלובקים. ב-10 במרס כתב לוניה הדרי ולמנחם באדר, חברי ועדת ההצלה באיסטנבול, ונפגש עם סגדי-מסק. ב-11 במרס אחרי הצהריים פגש את ניקול רוזנברג ואחותו בעניין משרד א"י. ב-12 במרס היה קומוי במשרד הא"י. על היום שלמחרת אין מידע ביומנו.

38 טוביה פרילינג, **חץ בערפל - בן גוריון, הנהגת היישוב וניסיונות הצלה בשואה**, אוניברסיטת בן גוריון בנגב, באר שבע 1998, עמ' 470.

39 [חברי ועדת ההצלה באיסטנבול] אל שוויגר, שמעון, רפי, מנה מנדל, ליאון בלאט, ברנד, 15 במרס 1944, ארכיון איסטנבול-הונגריה, Z1063 HVI, מס' 199.

40 [חברי ועדת ההצלה באיסטנבול] אל קסטנר, ברנד ושוויגר, 15 במרס 1944, שם, Z1063 HVI, מס' 195.

41 העתק זיכרונותיו של שטרן ראו *Sammu Stern*, December 28, 1949, *Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára*, Budapest, A-643/2; idem, "A Race with Time: A Statement," in Randolph L. Braham, ed., *Hungarian Jewish Studies* (New York: World Federation of Hungarian Jews, 1996), vol. 3, pp. 1-47; צבי ארז (תרגום והביא לדפוס), ש. שטרן, "זיכרונות של יו"ר המועצה היהודית בהונגריה", חלק ראשון, **ילקוט מורשת** (1973), עמ' 157-179; הנ"ל, חלק שני, **ילקוט מורשת** (1974), עמ' 153-180.

ברישום ב־14 במרס יש משפט לא מפוענח. ב־16 במרס טלפן לקראוס, הלך למשרד הא"י שבו התנהל דיון על אפשרויות של עלייה חדשה גדולה. ב־17 במרס היה דיון בין המפלגות בלי המזרחי. וכוח חריף התפתח עם ארנה סילאגי (Ernő Szilágyi), מנהיג השומר הצעיר בהונגריה, שהעליבו. ב־18 במרס בערב היה קומוי במשרד של סגדי־מסק ודיבר אתו. קומוי רשם ביומנו שסגדי־מסק מקווה שעוד כמה ימים המצב יתבהר. הוא גם רשם שבמשרד פרו פלשתינה⁴² יתקיים למחרת דיון חשוב לקראת האספה הכללית של הקהילה. סוכם שקומוי יהיה נציג המתנגדים. ב־19 במרס טלפן מישהו ואמר שהגרמנים הגיעו בכוחות גדולים.⁴³

היומן מגלה אפוא טפח ומכסה טפחיים. אירועים גדולים כגון כיבוש הונגריה בידי הגרמנים מתמצים במשפט אחד ונעדרים כל לחלוחית של התרגשות לנוכח גודל האסון, וכך גם בעניין קבלת 600 אישורי העלייה ב־16 במרס. מן המעט שביומן אנחנו למדים שבעשרה הימים ההם – החסרים שלושה ימים של מידע – נפגש קומוי עם סגדי מסק לפחות פעמיים, פגישה אחת התקיימה ב־10 במרס, שהיה בקשר עם קראוס שלוש פעמים לפחות, שכתב לחברי ועדת ההצלה באיסטנבול ועל הפרק עמדה עלייה גדולה – כל אלה עניינים שעולים בקנה אחד עם דברי קראוס על התכנית של סגדי־מסק, על־אף שאינה מצוינת באופן מפורש.

הדעת נותנת שקסטנר, בתור ראש ועדת ההצלה בבודפשט ואיש הקשר היחיד שדרכו עברו המכתבים בין איסטנבול לבודפשט, באמצעות בלדרים, ומקורבו של קומוי היה לפחות מעודכן בהצעת סגדי־מסק. ב־13 במרס 1944, שישה ימים לפני הכיבוש, כתבו קסטנר, ברנד ושוויגר אל הדרי ובאדר באיסטנבול ואמרו שהם חוששים לגורל יהדות הונגריה, ובייחוד לגורל יהודי קרפוטרוס, עקב ההתפתחויות בחזית.⁴⁴ בדוח שכתב קסטנר לאחר המלחמה איחר קסטנר את העברת המידע לאיסטנבול על הכיבוש הצפוי בארבעה ימים. לדבריו בא המידע על הכיבוש הגרמני הצפוי מפי יוזף וינינגר – יהודי למחצה, איש שירות הריגול הגרמני, ומן הבלדרים המרכזיים שעבדו בשירות

42 הקהילה הנאולוגית, בראשותו של שמו שטרן, הקימה את המשרד "פרו פלשתינה" במטרה לאסוף כספים לטובת הגירת היהודים מהונגריה לארץ־ישראל ולארצות אחרות בלי להיות תלויים בהסתדרות הציונית בהונגריה. המשרד היה קיים עוד בשנת 1937. ראו אילה נדיבי, "המשרד הא"י בבודפשט בשנים 1943–1944", עבודת גמר לשם קבלת תואר מוסמך במדעי הרוח, אוניברסיטת חיפה, אפריל 1998, עמ' 14.

43 יומן אוטו קומוי, ארכיון יד ושם (איו"ש), P.31/44. תודתי לד"ר קינגה פרוימוביץ שפענחה ותרגמה אותו בעבורי. ברהאם, ואגו וארז מביאים מיומנו של קומוי מקיץ וסתיו 1944: Ottó Komoly, "The Diary of Ottó Komoly: August 21–September 16, 1944," in Braham, ed. *Hungarian Jewish Studies*, vol. 3, p. 147; בלה ואגו, "יהדות בודאפשט בקיץ 1944 – יומנו של אוטו קומוי", *יד ושם – קובץ מחקרים* ח (תשל"א), עמ' 75–96; צבי ארז, (תרגום והעיר), נתן אוטו קומוי, "יומן בודפשט 1944", *ילקוט מורשת* ל"ז (1984).

44 אל וניה, מנחם, זאב (שינד), מאת קסטנר, ברנד ושוויגר, ארכיון איסטנבול-הונגריה, Z1063/HIV, מס' 257.

ועדות ההצלה באיסטנבול ובבודפשט – ב־14 במרס 1944 והמידע הזה נמסר לסוכנות היהודית באיסטנבול ב־17 בחודש.⁴⁵ עוד כתב קסטנר בדוח שכמה ימים **לאחר הכיבוש** פנה קומוי במסגרת מגעיו עם מדינאים הונגרים אל סגדי־מסק, שכבר הושעה ממשרתו, וזה היה סבור שליהודי הונגריה לא יקרה הגרוע מכל.⁴⁶ התיאור הזה של קסטנר עומד בניגוד להנחה שעמדה בבסיס תכנית ההצלה שהתווה סגדי־מסק, על־פי "דפי הספר" של קראוס, וגם בניגוד לרוח המכתב ששלח קסטנר עצמו ב־13 במרס לוועדת ההצלה באיסטנבול. אי־ההתאמה הזאת משתלבת במגמה שבאה לידי ביטוי בעת משפט גרינוולד–קסטנר שבו לא דיבר קסטנר אמת במקרים רבים, ובין השאר ביקש לאחר תאריכים או להעלים מידע אודות הידיעות על אושוויץ וההשמדה הצפויה ליהודי הונגריה לנוכח הביקורת שנמתחה עליו בתור אחד מראשי ועד ההצלה בהונגריה, בעיקר לאחר המלחמה.⁴⁷

חיים ברלס, מנהל מחלקת העלייה של הסוכנות היהודית וראש לשכת הקשר באיסטנבול, וניה הדרי ומנחם באדר – המוזכרים כמי שהיו מעורבים בתכנית ההצלה – כתבו ספרים על תקופת פעילותם בתור נציגי היישוב בלשכת ההצלה באיסטנבול.⁴⁸ שלושתם למרבה הפלא התעלמו בספריהם כמעט לגמרי מן הפעילות בהונגריה בתקופה שמייסוד ועדות ההצלה באיסטנבול ובבודפשט, בראשית שנת 1943, ועד שכבשו הגרמנים את הונגריה שבה היה המרכז היהודי הגדול הראשון שהנהגת היישוב היהודי בארץ־ישראל

45 ישראל קסטנר, דו"ח של ועדת ההצלה היהודית בבודפשט 1942–1945, בהוצאת האגודה להנצחת זכרו של ד"ר ישראל קסטנר (ללא ציון מקום הוצאה ושנה), עמ' 66–67.

46 שם, עמ' 71.

47 שמואל תמיר, סגורו של גרינוולד, מצא 63 שקרים מוכחים בדברי עדותו של קסטנר במהלך המשפט. סיכומי הסנגוריה בתיק פלילי 124/53, היועץ המשפטי נגד מ. גרינוולד, בבית המשפט המחוזי בירושלים, אמ"י, ב' 9/912. המספר הזה אינו כולל את העלמת המידע מתוך דוח אושוויץ שקיבל קסטנר כנראה ב־28 באפריל 1944, ראו מרטין גילברט, **אושוויץ ובעלות הברית**, עם עובד, תל אביב 1988, עמ' 164–165, 182, 187–188, 197–214; רודולף ורבה, **ברחתי מאושוויץ**, אוניברסיטת חיפה, זמורה ביתן 1998; אריך קולקה, "בריחת אסירים יהודים ממחנה אושוויץ בירקנאו ומאמציהם לעצור את ההשמדה", בתוך **מחנות הריכוז הנאציים, הרצאות ודיונים בכינוס הבינלאומי הרביעי של חוקרי השואה**, יד ושם, ירושלים 1984, עמ' 313–326; יהודה באואר, **השואה – היבטים היסטוריים**, מורשת, בית עדות ע"ש מרדכי אנילביץ', תל אביב 1982, עמ' 176; הנ"ל, "הפרוטוקולים של אושוויץ", **ילקוט מורשת** 80 (2005), עמ' 159–167.

מספר זה של שקרים אינו כולל גם את העדות של קסטנר לטובת פושע המלחמה הרמן קרומי (Hermann Krumej), ודיטר ויסליצני (Dieter Wisliceny), עוזרו של אייכמן, קטליץ, עוזרו של קורט בכר, והנס יטנר (Hans Jüttner), ראש הוּפּן ס"ט. שמואל תמיר, "בקשה לדיון חוזר במשפט קסטנר", איר"ש, Y-I-4; שושנה אישוני ברי, "לשאלת מתן העדויות לטובת פושעים", **ילקוט מורשת** נ"ט (1995), עמ' 85–107.

48 מנחם באדר, **שליחויות עצובות**, ספרית פועלים, מרחביה 1954; חיים ברלס, **הצלה בימי שואה**, בית לוחמי הגטאות, הקיבוץ המאוחד, תל אביב 1975; זאב הדרי (וניה פומרנץ), **צומת איסטנבול**, משרד הביטחון, תל אביב 1992.

החלה לפעול למען הצלתו.⁴⁹ הימים ההם הצטיינו בעסוק אינטנסיבי שנגע בהרכב ועדת ההצלה והמשרד הא"י בבודפשט ובסמכויותיהם, בדרכי הצלה, בוויכוחים על הרכב העולים לארץ־ישראל, בחלוקת כספים ועוד. פליאה גדולה עוד יותר היא כיצד התעלם ברלס מן הפעולות שהיה מעורב בהן מעורבות גדולה למען המשרד הא"י בבודפשט בשנת הכיבוש הגרמני.⁵⁰ את ההסבר להתעלמותם של הפעילים המרכזיים מכל דבר הנוגע למשרד הא"י בבודפשט, וממילא גם מתכנית ההצלה של סגדי מסק, ניתן אולי למצוא באי־רצון לחשוף עניינים שיעוררו שאלות בנוגע להתנהלותה של הסוכנות היהודית למען ההצלה בהונגריה, לנוכח המידע שהיה בידה על ההשמדה, ובנוגע להתנהלותה כלפי ועדת ההצלה והמשרד הא"י בבודפשט. ייתכן שהעובדה שההנהגה היהודית קיבלה אותות ברורים כל כך בנוגע לכיבוש הצפוי 19 ימים לפני הכיבוש עצמו, בזמן שהפעילים המרכזיים שהיו מחוץ להונגריה עדיין יכלו להתריע לפני העולם החופשי על הסכנה שבפתח ופעילי ההנהגה המרכזית היהודית בבודפשט היו יכולים לנוע בחופשיות לערי השדה ולהזהיר מפני השמדה צפויה ליהודי קרפוטרוס,⁵¹ והיא לא עשתה דבר היא שמנעה ממנהיגי התקופה ומפעיליה שהיו מעורבים במידע ובתכנית לספר על כך בזיכרונותיהם.

לסיכום

המידע המוקדם על כיבוש הונגריה ותכנית ההצלה של סגדי־מסק, על־פי "דפי הספר" של קראוס, מחזקים את הקביעה שלהנהגת יהדות הונגריה היה מידע מוקדם והיא יכלה לדעת ולהפנים במשך שנתיים לפחות מהי "מדיניות הפתרון הסופי" בארצות אירופה, כיצד התנהלה ובאילו שיטות נקטו הגרמנים לבצע את מדיניותם – דבר שלא היה לו אחר ורע בשום קהילה יהודית. סגדי־מסק הבין את המשמעות המעשית של כיבוש בנוגע לגורל היהודים והתווה תכנית הצלה נועזת, על דעת ראש הממשלה ההונגרי, במטרה להרוויח זמן עד תבוסת הגרמנים. פעלו של סגדי־מסק לא זכה לאישור מפורש אלא בכתבי קראוס. הסיבות לכך נעוצות כנראה במגבלות

49 נדיבי, המשרד הא"י, פרק י"ד.

50 למשל, במשא ומתן להשגת 41,000 סרטיפיקטים בריטיים בעבור יהודי בודפשט ושיגורם; במשא ומתן להסעת אלפי יהודי בודפשט, שנדמה היה בזמן מסוים שיצא אל הפועל; בשיגור תוכן דוח שואת יהודי הונגריה ששלח קראוס לפוזנר [פזנר] בז'נווה, לשגרירים ונציגי ארגונים בין־לאומיים ועוד. ברלס התעלם בספרו מקראוס וכן מקרל לוצ' (Carl Lutz), סגן הקונסול השווייצרי שבחסותו ניצלו רבבות יהודי בודפשט בזכות סרטיפיקטים שברלס עצמו פעל למענם. לעומת זאת כתב ברלס על פעולות ההצלה של ראול ולנברג, (ברלס, **הצלה בימי שואה**, עמ' 34–35) שפעולה ההצלה שיזם הייתה קטנה לאין ערוך מזה של שרל לוצ' והשתרעה על פני תקופה קצרה בהרבה.

51 שליחת הפעילים הציוניים אל ערי השדה להזהיר את היהודים מפני גירוש החלה כחודש לאחר הכיבוש, עם תחילת הגטואיזציה. כהן, **המחתרת החלוצית**, עמ' 101–110.

של תקשורת סודית שנכפו על פעילי ההצלה, וכנראה גם מן ההבנה בדיעבד שאי-ניצול המידע ואי-ההתגייסות לפעולה כמתבקש מן המידע היה אחד הגורמים לכישלון ההצלה בהונגריה. ההבנה הזאת הרתיעה פעילים מוועד ההצלה מלציין את היזמה של סגדי־מסק בזיכרונותיהם. מאחר שקראוס התגלה כעד אמין במשפט קסטנר, ועדותו לא זועזעה ולא נסתרה במהלך חקירותיו הקשות, אין לשלול את קיומה של יזמת סגדי־מסק שאוזכרה ב"דפי הספר" – הדפים שנדרש אליהם קראוס במהלך המשפט.